

Confessionele maatschappij

Het rapport van de Contactraad van ARP, CHU en KVP, *Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij*, door mij besproken in *ESB* van 9 augustus jl., heeft zijn zgn. wetenschappelijke fundering gekregen. Kort voor de Tweede-Kamerverkiezingen verscheen namelijk *Dynamiek en participatie*, het rapport van een werkgroep van het Centrum voor Staatkundige Vorming 1). De Contactraad signaleerde m.i. weliswaar de huidige maatschappijproblemen, maar kwam niet met duidelijke oplossingen. Hetzelfde kan van de werkgroep worden gezegd.

Beide zijn echter meesters in het bedenken van prachtige woorden en zinnen, waardoor de problematiek gemakkelijk aan het oog wordt onttrokken. De Contactraad pleit voor een verantwoordelijke maatschappij, die volgens de werkgroep een dynamisch-participerende is. Want alleen een dynamisch-participerende maatschappij zorgt voor een harmonische inrichting van de samenleving. Deze maatschappij wordt de conceptie genoemd van een maatschappij die zodanig is georganiseerd dat elk lid van de samenleving de mogelijkheid wordt geboden tot grotere ontplooiing. Dit heeft, aldus de werkgroep, ingrijpende gevolgen voor met name de sociaal-economische sector.

Alvorens tot bovenstaande conclusies te komen, geeft de werkgroep een analyse van de huidige maatschappij, die tal van knelpunten heeft: de inkomens- en vermogensvorming, de economische macht, het milieu, de ruimtelijke ordening enz. De scheefgegroeide verhoudingen tussen de groepen die beslissingen nemen en degenen die daarvan de gevolgen moeten dragen, zijn hiervan de oorzaak. Kennelijk om zo weinig mogelijk mensen voor het hoofd te stoten, rekent de werkgroep tot die groepen vooral de „werkdeelnemers”, maar ook de „kapitaaldeelnemers”; beide deelnemers hebben weinig of geen invloed op de beslissingen van en over ondernemingen, aldus de werkgroep.

De beschrijving van de knelpunten levert weinig nieuws op; de dag- en weekbladen staan er de afgelopen maanden vol mee. Eén ding wil ik eruit halen. De werkgroep schrijft dat binnen de onevenwichtige maatschappijverhoudingen pogingen tot grotere spreiding van de vermogensvorming door middel van vermogensaanwasdeling en spaarloon *hoogstens* tot marginale correcties leiden. Dit is bedekte kritiek op de progressieve drie die o.a. spaarloon wil invoeren om tot een evenwichtige maatschappij te komen. Deze leuze wordt verderop in het pamflet overigens niet uitgewerkt. In de paragraaf over de nationale besparingen staat dat de besparingen die nodig zijn voor de nationale economie moeten worden gerealiseerd. Op grond van die noodzakelijke besparingen kan de omvang van de algemene loonsverhoging worden vastgesteld. Inflatie en consumptieve ontwikkeling kunnen dan volgens de werkgroep *globaal* onder

controle worden gehouden. Het spaarloon wordt hierbij genoemd als middel om de noodzakelijke besparingen te verwezenlijken. Wat dit betreft zijn de verschillen tussen confessionele en progressieve drie niet zo groot: beide nemen kennelijk genoeg met marginale correcties en — hetgeen ernstiger is — het spaargedrag van de mens wordt door beide totaal genegeerd.

Hoe ziet de dynamisch-participerende maatschappij er volgens de werkgroep uit? Kernpunt is de inspraak van de burgers. Die inspraak werkt goed als er een alternatieve planning tot stand komt, opdat de gevolgen van de alternatieve levenspatronen worden aangegeven. Alternatieve planning op alle niveaus in de maatschappij vind ik een interessant punt. Er moet echter wel worden aangegeven wat alternatief moet worden gepland. Het enige concrete voorbeeld dat de werkgroep noemt, is de bevolkingsgroei: „Alternatieve planning zal duidelijk maken dat beslissingen ten aanzien van het bevolken op aarde niet alleen de levensmogelijkheden in onze eeuw, maar ook daarna mede bepalen”. De werkgroep wil deze planning op gezinsniveau laten plaatsvinden omdat de beslissing bij het individu berust, dat er de volledige verantwoordelijkheid voor zal dragen. Door niet meer concrete voorbeelden te noemen wekt de werkgroep de indruk onder planning voorlichting te verstaan. Voorlichting is ook interessant, maar duidt niet bepaald op ingrijpende gevolgen voor de sociaal-economische sector waar de werkgroep het over heeft.

Het lijkt erop dat de werkgroep helemaal niet voor drastische wijzigingen in de sociaal-economische sector pleit. De dynamisch-participerende maatschappij is onze huidige maatschappij, die hier en daar met inspraak is opgepoetst. Dat hierdoor een harmonische en evenwichtige maatschappij ontstaat is mogelijk, maar wordt niet aangegeven. In feite heeft de werkgroep niet meer gedaan dan het vanuit de studeerkamer opnoemen van de voorwaarden, waaraan de huidige maatschappij moet voldoen wil ze evenwichtig zijn.

Typierend voor het gehele rapport is het volgende weinig zeggende citaat:

„Optimale allocatie van produktiemiddelen wordt bereikt door de beantwoording van een ontwikkeling van de vraag over te laten aan een productieorganisatie waarin particuliere ondernemingen, opererend onder een marktmechanisme, op eigen wijze en volgens eigen inzicht — binnen de door de overheid gestelde grenzen, aan deze vraag trachten te voldoen”.

L.H.

1) *Dynamiek en participatie; een harmonische inrichting van de samenleving*. Centrum voor Staatkundige Vorming, Mauritskade 25, Den Haag, 30 blz., f. 2.50.

Inhoud

Confessionele maatschappij	1181
<i>Prof. Dr. F. Rogiers:</i> De Belgische tewerkstellingsconferentie	1183
<i>Mej. Ir. W. E. Bernelot Moens:</i> De ontwikkeling van de gezinsuitgaven en het gezinsbudget 1972; een statistische bewerking van de gegevens van het Nationaal Budget- onderzoek 1963-1965	1184
<i>Drs. A. Buijs:</i> De ontwikkeling van de Nederlandse converteerbare obligatie (I): het standpunt van de ondernemer	1189
<i>Drs. W. van Voorden:</i> Een nieuwe figuur in de arbeidsverhoudingen?	1191
Maatschappijspiegel Vingeroefeningen na de verkiezingen, door <i>Dr. A. Peper</i>	1193
Boekbespreking <i>Barbir S. Sahni</i> (ed.): Public expenditure analysis, door <i>Drs. E. L. Berg</i>	1194
<i>C. van de Panne</i> : Linear programming and related techniques, door <i>Dr. A. L. Hempenius</i>	1195
Ontvangen publikaties	1195
Mededelingen	1196

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.

Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten).

Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: N.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Sociologisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

De Belgische tewerkstellingsconferentie

De vakverenigingen dringen sinds een aantal weken aan bij de Belgische regering om een nationale conferentie samen te roepen ten einde een grondig onderzoek te wijden aan de vraagstukken der werkgelegenheid in België. (De directe aanleiding tot deze eis ging uit van de vakbondskringen in Luik, dat, als hoofdstad van het oude Prinsbisdom, nog altijd een bevoorrechte plaats opeist en zijn regionale problemen promoveert tot nationale).

Men ging uit van drie centrale vaststellingen:

1. de volledige werkloosheid blijft stijgen (ook de gedeeltelijke, die partieel ook conjunctureel is, maar voor het overige meer seizoengebonden blijkt);
2. de economische bedrijvigheid kent een herleving, die dus niet weerspiegeld wordt in de werkgelegenheid; en
3. de stijging van de prijzen (op jaarbasis meer dan 6%) is onrustwekkend. Van werkgeverszijde werd aanvankelijk enig voorbehoud gemaakt, omdat gevreesd werd dat zulk een conferentie eerder een „grote show” zou worden, en niet zou bijdragen tot een beter begrip.

De regering zelf was vlug gewonnen voor het houden van een dergelijke vergadering, waarop aan de bezorgdheid van de uitvoerende macht ten aanzien van de uiteenlopende ontwikkeling van de economische, monetaire, financiële en sociale situaties lucht kon worden gegeven.

De sociale achtergrond

Zowel om zuiver menselijke redenen, als om economische redenen verdient het verschijnsel werkloosheid de volle aandacht, en het is trouwens daarom dat in alle landen de volledige werkgelegenheid als hoofddoelinde van de economische politiek blijft bestaan. De vertraging van de economische groei, die zich reeds begin 1971 aanmeldde gaf in dat jaar praktisch geen aanleiding tot het optekenen van abnormaal hogere cijfers van de volledige werklozen (ca. 70.000), maar de geregistreerde werklozen zijn in 1972 opgelopen met ca. 20.000 tot ca. 90.000, dit is 2,5% van de beroepsbevolking of 3,5% van degenen die tegen werkloosheid zijn verzekerd. Opmerkelijk hierbij is dat de stijging zich voornamelijk voordoet in de groep der vol-

ledig arbeidsgeschikten. (De groep der werklozen met zeer beperkte arbeidsgeschiktheid — lees „niet meer in het productieproces in te schakelen” — bedraagt 25.000 en die der gedeeltelijk arbeidsgeschikten 20.000). Het is inzonderheid bij de vrouwen en bij de jongeren (minder dan 25 jaar), dat de grootste toenemingen worden genoteerd.

Dit laatste is niet verwonderlijk, omdat verwacht werd dat het onderwijs, vooral in de periode juli-september, ca. 100.000 jongeren op de arbeidsmarkt zou brengen, terwijl de opname in het bedrijfsleven continu over het jaar gebeurt. Dit brengt ons tot de vraag: moet het onderwijs zijn „productiecyclus” niet aanpassen, opdat de output niet zou zijn geconcentreerd over een paar maanden, maar bijv. over twee periodes zou worden uitgesmeerd. Kan zulk een revolutie in het onderwijs echter wel worden gerealiseerd? De gedragspatronen schijnen er tamelijk conservatief te zijn, niet-tegenstaande de progressieve „lip-service”?

De economische context

Bij de analyse van de economische situatie ontmoeten we drie elementen:

1. de heropleving van de economische activiteit is een feit; inderdaad er is een forse stijging van de uitvoer, een dynamische ontwikkeling van het verbruik, zowel van particuliere zijde als van overheidswege, en een toeneming van de overheidsinvesteringen;
2. het herstel gaat gepaard met kenmerken die typisch zijn voor een klimaat van „oververhitting”: sterke toeneming van de prijzen, forse loonkostenstijging (van juni 1971 tot juni 1972 + 15%), ontwikkeling van de monetaire massa;
3. slechts een aantal factoren werpen een schaduw op de economische ontwikkeling: zwakke investeringsneiging van de particuliere sector —

met een beklemtoning van de rationaliserings- en herstructureringsinvesteringen —, een schoorvoetende hervatting van de kredietverlening, pessimisme t.a.v. de rentabiliteit der ondernemingen. Bovendien zijn de buitenlandse investeringen fel verminderd.

De huidige toestand vertoont dus interne tegenstellingen, waarvoor de economen nog geen bevredigende verklaring, maar voornamelijk *haalbare* remedies hebben geformuleerd. Trouwens miraculeuze recepten moeten met argwaan worden bekeken. Daarom vind ik het spijtig, dat van de beschuldigingsstelling wordt uitgegaan: de problemen inzake werkgelegenheid spruiten vooral voort uit het tekortschieten van de privé-sector, die niet voldoende investeert en „jobs” scheidt om de verliezen te verhelpen welke worden veroorzaakt door rationalisering. Schuld ligt zelden bij één kant, zeker niet in een gemengde economie.

Verskillende factoren oefenen een sterke druk uit op het treffen van arbeidsbesparende rationaliserings- en de bedrijven (en dat is ook goed, omdat de arbeidsproductiviteit erdoor wordt verhoogd): de recordtoeneming van de loonkosten, de negatieve houding van arbeidskrachten ten opzichte van bepaalde taken (ploegenstelsel, zondagwerk, enz.), de gebrekkige beroeps-mobiliteit. Verder kan de vraag worden gesteld of de reglementering inzake werkloosheidsvergoedingen, waarbij het verschil met het arbeidsinkomen sterk is verminderd (sociaal te rechtvaardigen!) een voldoende aansporing heeft tot het opnemen van werkaanbiedingen.

Het is al te gemakkelijk alle schuld af te schuiven op de ondernemingen. Eensdeels komen er te weinig investeringsprojecten, omdat de vooruitzichten met betrekking tot de rentabiliteit somber zijn, en anderdeels treft men rationaliseringsinvesteringen, ter wille van de sterke toeneming van de loonkosten. Het is niet misplaatst een oproep te doen tot matiging van de looneisen. Maar het is duidelijk dat een dergelijk offer alleen mogelijk is in ruil voor een beperking van de inkomens uit vermogen, want de solidariteit die van de arbeidskrachten zou worden gevraagd, mag niet worden misbruikt ten gunste van additionele inkomens voor diegenen die door de prijsevolutie het minst worden getroffen.

Maar: morgen wordt het beter, beter, beter; zoals een liedje het ons voorhoudt.

De ontwikkeling van de gezinsuitgaven en het gezinsbudget anno 1972

Een statistische bewerking van de gegevens van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965

MEJ. IR. W. E. BERNELOT MOENS*

Voor informatie over de wijze waarop gezinshuishoudingen in Nederland hun geld besteden, was men tot voor kort vrijwel uitsluitend aangewezen op de gegevens van het meest recente budgetonderzoek van het CBS: het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965. In 1973 zal men waarschijnlijk met een nieuw budgetonderzoek beginnen. De resultaten van dit nieuwe onderzoek zullen zeker enige tijd op zich laten wachten.

Sinds 1963-1965 zijn er echter aanzienlijke veranderingen opgetreden in de structuur van de gezinsuitgaven, die onder meer samenhangen met de gestegen welvaart. Deze veranderingen zijn er de oorzaak van dat we de resultaten van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965 niet meer als maatgevend voor de uitgavenpatronen anno 1972 kunnen beschouwen.

Bij onze oosterburen kent men naast het éénmalige (in de tien jaar) budgetonderzoek een vorm van permanent budgetonderzoek onder drie groepen huishoudingen¹⁾, zodat men daar beter op de hoogte is van recente wijzigingen in de structuur van de gezinsuitgaven. De resultaten worden meerdere malen per jaar gepubliceerd. Zij worden onder meer gebruikt bij het nemen van sociaal-politieke maatregelen.

Bij gebrek aan recente resultaten van budgetonderzoek in Nederland is het dus van belang de ontwikkeling van de diverse gezinsuitgaven (met behulp van andere bronnen dan die van budgetonderzoek) te volgen vanaf het tijdstip van het meest recente budgetonderzoek tot heden, en met behulp van deze ontwikkelingen een berekening (statistische schatting) te maken van de gezinsuitgavenstructuur in 1972. Voor een dergelijke berekening is het noodzakelijk de ontwikkeling van de gezinsuitgaven te analyseren. In dit artikel zal dan ook worden ingegaan op:

- de oorzaken van de veroudering van de budgetstatistiek;
- de ontwikkeling van de uitgaven;
- de wijze waarop de resultaten van het Nationaal Budgetonderzoek up to date zijn gemaakt voor 1972;
- de gezinsuitgavenpatronen in 1972;
- de gebruiksmogelijkheden van de (berekende) gezinsuitgavenstructuren anno 1972.

Dit artikel is te beschouwen als een samenvatting van de belangrijkste punten van *De samenstelling van referentiebudgets betreffende de gezinsuitgaven in 1972*, een publikatie²⁾ van het Voorlichtingsinstituut voor het Gezinsbudget (VIG).

De oorzaken van de veroudering van de budgetstatistiek

De budgetstatistiek, dat wil zeggen de resultaten van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965, geeft een steekproefschatting van de gemiddelde uitgavenpatronen van verschillende groepen huishoudingen, zoals deze destijds voorkwamen. In een maatschappij als de onze is er een voortdurende dynamiek in het levenspatroon en daarmee ook in het uitgavenpatroon. Wij eten steeds luxueuzer, wij willen comfortabeler wonen, wij doen meer aan vrijetijdsbesteding, er worden steeds hogere eisen aan opleiding en medische verzorging gesteld.

Ten dele samenhangend met de gestegen welvaart kan men een aantal factoren noemen, die de dynamiek van de uitgaven (patronen) bepalen en daarmee de veroudering van de budgetstatistiek:

a. De reële stijging van de beschikbare inkomens (in oktober 1970 bedroeg deze reeds 20% ten opzichte van oktober 1964) maakt het mogelijk in meer en ten dele andere behoeften te voorzien. Consumptiegoederen en -diensten hebben uiteenlopende inkomenselasticiteiten, waardoor bij stijging van het inkomen een andere structuur in het uitgavenpatroon ontstaat. De verschillen in inkomenselasticiteit (evenals de elasticiteit ten opzichte van het totale verbruik) van bepaalde goederen of diensten kunnen worden verklaard uit de preferentieschema's van de consumenten. Deze preferentieschema's verschillen van persoon tot persoon, maar zijn eveneens verschillend voor de sociale bevoegingsgroepen, inkomensgroepen en gezinstypen en veranderen in de loop der jaren.

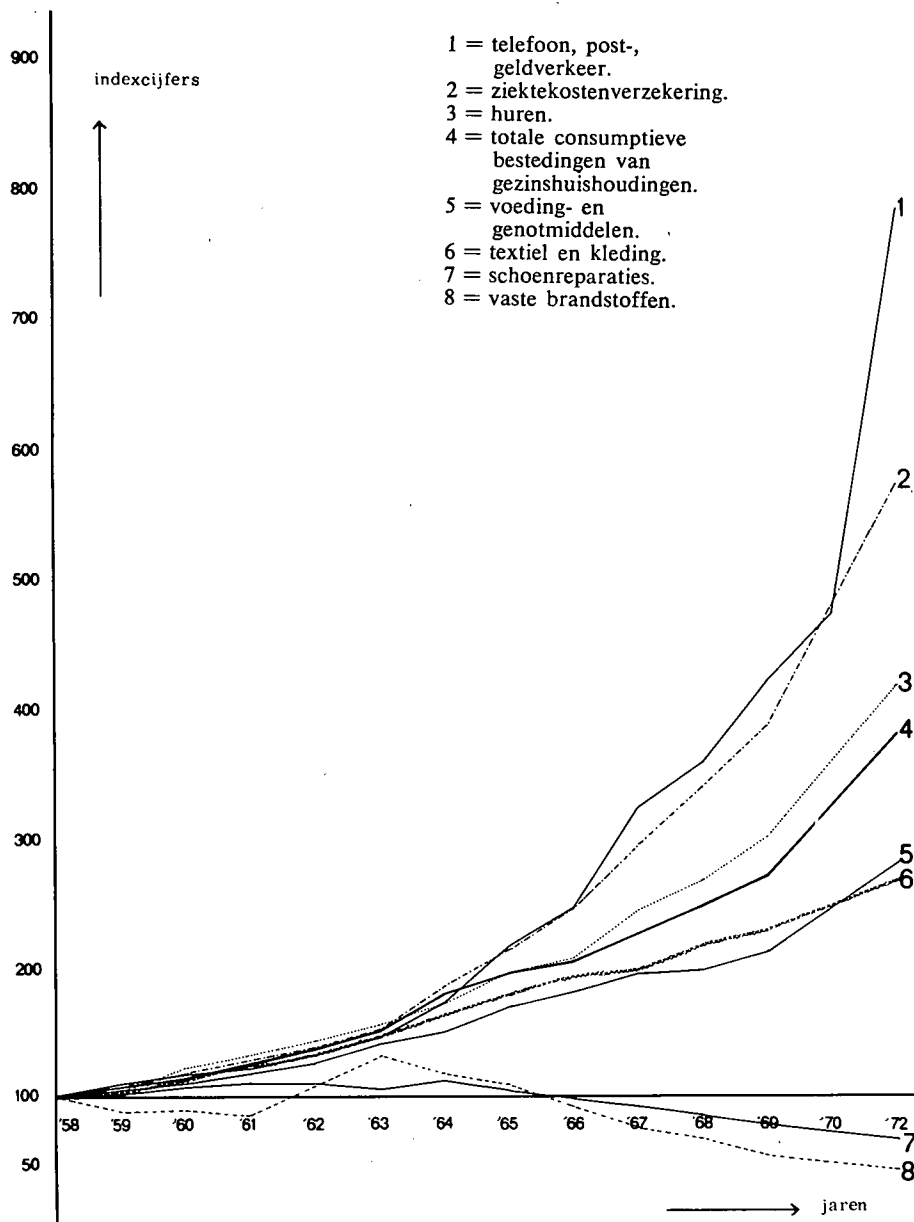
b. Door inflatie stijgen de uitgaven in geld, ook wanneer geen stijging in volume plaatsvindt. Doordat de prijsstijgingen ten gevolge van de inflatie voor de verschillende goederen en diensten niet even sterk zijn,

* Wetenschappelijk medewerkster bij het Voorlichtings Instituut voor het Gezinsbudget.

¹⁾ Twee-persoons huishoudingen van pensioentrekkers en bijstandontvangers met een zeer laag inkomen, vier-persoonshuishoudingen van werknemers met een middelmatig inkomen en vier-persoonshuishoudingen van employés en ambtenaren met een hoger inkomen.

²⁾ Verkrijgbaar voor f. 2,50 bij het VIG, Huygensstraat 2, 's-Gravenhage.

De ontwikkeling van enkele consumptieve bestedingen 1958-1972 in indexcijfers, waarbij 1958 = 100.
(De bestedingen van 1972 zijn geschat)

zal bij gelijkblijvende aangekochte hoeveelheden ook een wijziging in het uitgavenpatroon optreden.

c. De verandering van de prijsstructuur kan substitutie van het ene goed door het andere veroorzaken; prijs- en kruiselasticiteiten zijn van invloed op de aangekochte hoeveelheden en de uitgaven daarvoor.

d. Verandering van het assortiment, dat te koop geboden wordt, ten dele samenhangend met de technische vooruitgang en mode.

e. Autonome veranderingen van de consumptiegevoonten (bijvoorbeeld wanneer men uit ethische overwegingen rietsuiker gebruikt in plaats van bietsuiker, of in verband met tandbederf meer fruit en minder snoepgoed aan de kinderen geeft).

De ontwikkeling van de uitgaven

Om aan te tonen hoe verschillend de uitgaven zich hebben ontwikkeld is het verloop van 1958 tot 1972

weergegeven van de totale consumptieve bestedingen en van enkele afzonderlijke uitgaven, die zich meer of minder sterk ontwikkeld hebben, namelijk die voor voedings- en genotmiddelen, huren, textiel en kleding, schoenreparaties, ziektekostenverzekering (vrijwillig en aanvullend), particuliere telefoon, post- en geldverkeer en vaste brandstoffen (zie de grafiek). In deze grafiek zijn de consumptieve bestedingen uitgedrukt als indexcijfers, waarbij 1958 = 100. De gegevens zijn ontleend aan de *Nationale Rekeningen* en voor 1972 aan ramingen van het Centraal Planbureau. In 1958 bedroegen de consumptieve bestedingen van de gezinnen f. 21 mrd. en in 1972 zullen zij naar raming f. 79 mrd. bedragen, bijna viermaal zo hoog dus.

De uitgaven voor particuliere telefoon, porti- en geldverkeer zijn relatief zeer sterk gestegen; zij zullen naar verwachting in 1972 ruim achtmaal zo hoog zijn als in 1958. De uitgaven voor huur en ziektekostenverzekering zijn eveneens sterker gestegen dan de totale consumptieve bestedingen. De uitgaven voor voe-

ding, kleding en textiel stegen relatief minder sterk dan de totale consumptieve bestedingen. De uitgaven voor vaste brandstoffen en schoenreparaties namen aanvankelijk nog iets toe, daalden echter daarna en zullen naar verwachting in 1972 lager zijn dan in 1958.

Gezien de uiteenlopende mate van toeneming van de verschillende consumptieve bestedingen, macro-economisch beschouwd, is duidelijk, dat ook in de uitgavenpatronen van de diverse groepen consumptiehuishoudingen sinds 1963-1965 wijzigingen zullen zijn opgetreden. Deze zijn verwerkt in de gezinsuitgavenpatronen, die het VIG voor ruim 50 groepen huishoudingen heeft berekend.

Up-to-date-maken van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965

Er zijn verschillende mogelijkheden uit de budgets van 1963-1965, budgets voor 1972 af te leiden. De eenvoudigste, maar wel zeer grove methode is de procentuele verdeling over de diverse uitgavencategorieën van het totaal jaarverbruik in 1963-1965 toe te passen op het verhoogde verbruik in 1972. Deze methode houdt geen rekening met veranderingen van de prijsstructuur, de consumptiegewoonten en ontwikkelingen, die zich binnen bepaalde groepen huishoudingen voordoen.

Een nogal nauwkeurige, maar veel ingewikkeld rekenwerk vereisende, methode bestaat uit het voor de verschillende groepen huishoudingen berekenen van inkomenselasticiteiten, het onderzoeken hoe deze elasticiteiten in de loop der jaren veranderd zijn, en het met statistische methoden tot een schatting van de uitgavenpatronen in 1972 komen. Bij deze methode houdt men rekening met mogelijk verschillende ontwikkelings-tendensen in diverse groepen huishoudingen.

De voor de bewerking van het VIG van de budgetgegevens van 1963-1965 gebruikte methode ligt wat betreft nauwkeurigheid van de resultaten en omvang van het rekenwerk tussen de beide hierboven genoemde methoden. De posten van de budgetstatistiek zijn vermenigvuldigd met factoren die aangeven hoeveel hoger de diverse consumptieve bestedingen in Nederland (per hoofd van de bevolking) in 1972 als in 1963-1965 zijn. Dergelijke „opblaasfactoren” kan men berekenen uit de (geëxtrapoleerde) gegevens omtrent consumptieve bestedingen van de gezinshuishoudingen.

Ten behoeve van deze extrapolaties zijn voor de verschillende consumptieve bestedingen tijdreeksen (1958 tot en met 1969) samengesteld. De hiervoor benodigde gegevens zijn hoofdzakelijk afkomstig van de *Nationale Rekeningen* van het CBS, maar daarnaast uit enkele andere statistische bronnen. Met behulp van de tijdreeksen zijn regressievergelijkingen berekend, die het verband aangeven tussen de uitgaven voor één bepaalde consumptieve besteding en de totale consumptieve bestedingen. Met deze (lineaire, enkel- of dubbellogaritmische) vergelijkingen en de raming van de totale consumptie in 1972 van de gezinshuishoudingen van het CPB zijn de ramingen van de afzonderlijke bestedingen berekend.

Bij de door het VIG gebruikte methode is geen rekening gehouden met de mogelijk verschillende ontwikkeling van de uitgaven voor de diverse groepen huishoudingen. Wel is echter ingecalculeerd de invloed van de veranderingen van de prijsstructuur, de alge-

mene verandering van de consumptiegewoonten en de welvaartstoename; deze invloed komt immers tot uitdrukking in de consumptieve bestedingen. Men heeft voor deze methode van up-to-date-maken gekozen in verband met het feit dat ze nauwkeuriger is dan de eerstgenoemde methode en minder rekenwerk vereist dan de tweede. Voorts is bij proefberekeningen van het CBS gebleken dat de resultaten van de tweede methode en de hier gevolgde methode weinig uiteenliepen. Het CBS heeft onlangs nieuwe wegingsschema's opgesteld; hierbij is gebruik gemaakt van de geschatte uitgavenpatronen in 1969. Deze schatting geschiedde in principe volgens dezelfde methode als door het VIG gehanteerd is ter schatting van de uitgavenstructuur in 1972.

De gezinsuitgaven in 1972

Met behulp van de gegevens van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965 en consumptieramingen voor 1972 zijn door het VIG met behulp van boven beschreven methode voor 52 groepen gezinshuishoudingen uitgavenpatronen³⁾ berekend, dat wil zeggen de verschillende soorten uitgaven (voeding, woning, kleding enz.) in procenten van het netto jaarverbruik. De 52 groepen huishoudingen verschillen qua beroepsgroep, inkomensgroep en gezinssamenstelling.

Om te demonstreren hoezeer de uitgavenpatronen kunnen uiteenlopen en hoe zij er anno 1972 naar alle waarschijnlijkheid uitzien, zijn in tabel 1 de gemiddelde uitgavenpatronen van 8 groepen huishoudingen vermeld.

Er bestaan niet alleen tussen de diverse groepen aanzienlijke verschillen, maar ook binnen een bepaalde

Tabel 1. Uitgavenpatronen; uitgaven in % van het netto jaarverbruik in 1972.

Beroepsgroep	niet-werkend		hand- en landarbeiders		hoofdarbeiders			zelfstandigen
	6.553	13.339	14.324	16.031	17.600	23.098	54.836	55.278
gezinstype a)	1	2	3	3	3	4	5	5
netto jaarverbruik in gulden	6.553	13.339	14.324	16.031	17.600	23.098	54.836	55.278
voeding	42,5	29,9	34,0	33,0	27,8	27,0	17,2	17,0
voeding	38,8	24,4	28,7	27,0	21,8	21,6	11,7	11,8
gezinmiddelen	3,7	5,5	5,4	6,0	5,9	5,3	5,5	5,2
woning	26,2	27,7	24,7	25,3	25,8	21,3	20,7	18,4
huur	15,6	9,6	9,8	9,4	10,1	8,5	6,3	5,9
groot onderhoud	0,7	1,0	0,4	0,9	0,5	0,4	0,3	0,4
gas, elektriciteit en brandstoffen	6,8	5,2	5,2	4,9	4,7	4,3	4,3	3,6
duurzame consumptiegoederen	2,0	10,2	7,8	8,4	8,8	6,7	7,4	6,5
overige woninguitgaven	1,1	1,7	1,3	1,7	1,7	1,4	2,4	2,0
kleding en schoeisel	5,7	10,8	11,3	10,3	10,3	10,8	9,3	10,1
kleding en schoeisel	5,5	10,4	11,0	9,9	10,0	10,5	9,1	10,0
overige uitgaven kleding en schoeisel	0,2	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,1
hygiëne en geneeskundige verzorging	12,2	6,3	7,2	7,5	9,0	10,1	10,1	10,7
ziektelastenverzekering	4,9	0,5	0,6	0,7	2,1	2,5	1,9	2,2
zeep, schoonmaak- en toiletartikelen	2,3	3,1	3,4	3,6	3,0	2,7	2,4	2,2
dokterkosten en geneesmiddelen	2,2	1,1	1,5	1,6	1,9	3,1	3,0	2,9
overige uitgaven hygiëne en geneeskundige verzorging	2,0	1,6	1,7	1,6	2,0	1,8	2,8	3,1
ontwikkeling en ontspanning	9,8	21,4	18,6	19,4	21,7	24,6	34,1	31,9
opleiding	0,0	0,5	0,6	0,9	1,0	1,6	1,5	1,6
roken	3,0	2,7	2,3	2,0	1,9	1,6	1,4	1,2
verkeer, vervoer	1,9	8,2	5,9	6,8	9,7	11,6	15,3	10,7
vacantie	0,4	2,8	1,7	2,2	2,5	2,7	6,6	7,1
duurzame consumptiegoederen	0,6	2,8	3,9	3,0	2,6	2,8	2,6	4,6
overige uitgaven ontwikkeling en ontspanning	3,9	4,4	4,2	4,5	4,0	4,3	4,7	3,0
maatschappelijke verplichtingen en verzekeringen	3,7	3,7	3,8	4,0	4,8	5,3	8,1	11,2
maatschappelijke verplichtingen	1,9	1,5	1,5	1,6	1,6	2,1	2,2	2,7
particuliere verzekeringen	0,8	1,5	1,8	1,7	1,7	2,0	3,2	6,9
overige maatschappelijke verplichtingen	1,0	0,7	0,5	0,7	1,5	1,2	2,7	1,2
overige uitgaven	0,0	0,4	0,4	0,5	0,6	1,0	0,6	0,7

a) Gezinstype: 1 = echtpaar ouder dan 65 jaar;
 2 = echtpaar jonger dan 45 jaar;
 3 = echtpaar met 2 niet-verdienende kinderen jonger dan 17 jaar;
 4 = echtpaar met 3 à 5 niet-verdienende kinderen jonger dan 17 jaar;
 5 = gezinshuishouding met gemiddeld 4,3 personen.

³⁾ Deze zijn gepubliceerd in *De samenstelling van de rentiebudgets met betrekking tot de gezinsuitgaven in 1972*.

groep kan de spreiding van de gemiddelde uitgaven aanzienlijk zijn, ten gevolge van persoonlijke voorkeur, marktsituatie enz. Een individueel uitgavenpatroon kan er dus heel anders uitzien dan het gemiddelde van de groep, waartoe de gezinshuishouding behoort; dit hoeft echter niet op een ongewenste situatie te wijzen.

Het is interessant te zien hoe inkomensniveau, kindertal, leeftijd van de echtgenoten en sociale beroepsgroep⁴⁾ doorwerken in de samenstelling van het gezinsbudget. Door middel van analyse van de uitgavenpatronen kan men daar een beeld van krijgen.

Bij de bespreking van de ontwikkeling van de uitgaven is reeds ingegaan op de algemene ontwikkelings-tendensen, zoals die gemiddeld in Nederland voorkomen. Men kan zich voorstellen, dat de ontwikkelingen van groep tot groep verschillend zijn geweest. In de hoogste inkomensgroepen had men gewoonlijk reeds ten tijde van het laatste budgetonderzoek een auto, in de lagere in veel mindere mate. Waarschijnlijk zal de toename van het aantal personenauto's dan ook sterker zijn in de lagere inkomensgroepen. Hetzelfde kan worden opgemerkt ten aanzien van een aantal andere duurzame consumptiegoederen. Helaas beschikt men niet over gegevens, die een volledig inzicht geven in de waarschijnlijk verschillende ontwikkelingen van het uitgavenpatroon van verschillende bevolkingsgroepen of gezinstypen⁵⁾.

Men heeft slechts de mogelijkheid in te gaan op de verschillen tussen de diverse groepen, zoals die in 1963-1965 bestonden. Dezelfde verschillen vindt men terug in de uitgavenpatronen anno 1972, die door het VIG berekend zijn. Wanneer men nu de budgets met elkaar wil vergelijken, stuit men op enkele moeilijkheden. Wanneer men bijvoorbeeld de handarbeiders met de hoofdarbeiders wil vergelijken, zou men eigenlijk uit moeten gaan van twee groepen gezinnen met gemiddeld hetzelfde totale netto jaarverbruik en dezelfde gezinssamenstelling, terwijl men in principe nog vele andere factoren constant zou moeten houden, waarover men geen gedetailleerde gegevens bezit, bijvoorbeeld autobezit en eigen woning. Bij vergelijking van budgets van gezinnen van verschillende grootte zou men het totale verbruik constant moeten houden. Aan deze voorwaarden voldoen de gezinsbudgets gewoonlijk niet exact. Door interpolatie is het ten dele mogelijk aan deze bezwaren tegemoet te komen.

Toenemende gezinsgrootte gaat vaak samen met een hoger totaal verbruik. Hoofdarbeiders hebben in doorsnee een hoger inkomen en daarmee tevens hogere totale uitgaven dan handarbeiders en voor de zelfstandigen (exclusief boeren) geldt dit in nog sterkere mate. Om deze redenen zal een vergelijking van gezinsbudgets op grond van de beschikbare gegevens altijd enigszins gebrekkig zijn. Hier is dan ook volstaan met een weergave van de meest opvallende verschillen.

Waarin verschillen de uitgavenpatronen van gezinnen met *hoge inkomens* van die met *lage inkomens*? In eerstgenoemde groep:

- zijn de uitgaven voor voeding relatief lager, vooral die voor voeding exclusief genotmiddelen;
- is het aandeel woning kleiner, vooral het aandeel van de huur(-waarde);
- nemen kleding en schoeisel een relatief kleiner deel van het budget in beslag (zeker wanneer men gezinnen van dezelfde samenstelling vergelijkt), behalve bij bejaarden;

BETALING ABONNEMENTSGELD EN LEDEN-CONTRIBUTIE 1973

In verband met de automatisering van onze abonnementen- en ledenadministratie per 1 januari 1973 verzoeken wij u dringend geen abonnementsgeld en contributie te willen overmaken alvorens u daarvoor een giro-acceptkaart van ons hebt ontvangen. U steunt onze poging tot kostenvermindering, indien u alleen betaalt via de giro-acceptkaart welke wij u medio januari 1973 zullen toezenden.

Directeuren NEI

- nemen hygiëne en geneeskundige verzorging een groter deel in, vooral doordat bij de lagere inkomensgroepen het Ziekenfonds een deel van deze uitgaven voor zijn rekening neemt;
- zijn bij ontwikkeling en ontspanning de uitgaven relatief veel hoger.

Waarin verschillen de uitgavenpatronen van *kinderrijke gezinnen* van die van gezinnen met weinig of geen kinderen? In de grote gezinnen (3 of meer kinderen):

- is het percentage voeding hoger, het percentage genotmiddelen lager;
- is het percentage woning lager, waaronder dat van de huur(-waarde);
- hoofdzakelijk bij de kinderrijke gezinnen in de lagere inkomensgroepen is het percentage ontwikkeling en ontspanning lager dan bij gezinnen met weinig of geen kinderen.

De echtparen zonder inwonende kinderen zijn ingedeeld naar *leeftijd* van de echtgenoten (jonger dan 45 jaar en 45 jaar en ouder). Waar in verschilt het uitgavenpatroon van het „oude” paar van dat van het „jonge” paar? De oudere echtparen besteden:

- een hoger percentage aan voeding;
- een lager percentage aan ontwikkeling en ontspanning, vooral op het gebied van opleiding en verkeer en vervoer is het verschil opmerkelijk;
- in het algemeen een lager percentage kleding en schoeisel;
- een hoger percentage maatschappelijke verplichtingen en verzekeringen.

Er is een onderscheiding gemaakt naar 4 *sociale beroepsgroepen*: hand- en landarbeiders, employés en ambtenaren, boeren en als vierde groep de zelfstandigen exclusief boeren. De belangrijkste verschillen in de uitgavenpatronen zijn⁶⁾:

- het aandeel van de voeding is in de gezinsbudgets van hand- en landarbeiders en boeren hoger dan bij de overige zelfstandigen, die op hun beurt weer procentueel meer aan voeding uitgeven dan de employés en ambtenaren (hoofdarbeiders);
- het aandeel van de uitgaven voor woning is bij de zelfstandigen (inclusief boeren) veel lager dan bij de hoofd- en handarbeiders, doordat de huur-

⁴⁾ Deze factoren vormden voor het CBS indertijd indelingscriteria voor de indeling in groepen huishoudingen.

⁵⁾ Het budgetonderzoek 1973 zal dit inzicht ten dele verschaffen.

⁶⁾ Bij de beschrijving van deze verschillen is zoveel mogelijk getracht groepen gezinnen met ongeveer hetzelfde totaal verbruik en dezelfde gezinsgrootte met elkaar te vergelijken.

(I.M.)

waarde van de overwegend eigen woningen van de zelfstandigen relatief laag is;

- hygiëne en geneeskundige verzorging is relatief een grotere post op het budget van de zelfstandigen (inclusief boeren) dan op het budget van de twee overige groepen, hetgeen veroorzaakt wordt door de relatief grote posten ziektekostenverzekering, dokterskosten en geneesmiddelen;
- het aandeel van ontwikkeling en ontspanning is in het budget van de hoofdarbeiders het grootst, daarna komen de hand- en landarbeiders, dan de zelfstandigen (exclusief boeren) en tenslotte de boeren;
- de zelfstandigen (inclusief boeren) betalen niet alleen relatief veel voor ziektekostenverzekeringen, maar ook voor de overige particuliere verzekeringen.

Wanneer men de uitgavenpatronen anno 1972, die het VIG berekende, vergelijkt met die van het Nationaal Budgetonderzoek 1963-1965 blijkt dat er aanzienlijke veranderingen optraden. Een voorbeeld van zo'n vergelijking is gegeven in tabel 2. Uit deze vergelijkingen bleek dat (waarschijnlijk) in 1972 ten opzichte van 1963-1965 over het algemeen, in het gezinsbudget het aandeel van:

- de voeding is gedaald en dat het aandeel hierin van de genotmiddelen is toegenomen;
- de totale uitgaven voor woning slechts heel weinig is gedaald, het percentage huur iets gestegen en dat van huisraad en huishoudelijke apparatuur gedaald;
- kleding en schoeisel is afgenomen;
- de totale uitgaven voor ontwikkeling en ontspanning is toegenomen, waartoe vooral de uitgaven voor vervoer en vakantie bijdragen, terwijl het aandeel van het roken is afgenomen;
- de maatschappelijke verplichtingen is toegenomen en dat van de particuliere verzekeringen afgenomen;
- de overige uitgaven is gestegen.

Deze wijzigingen in het uitgavenpatroon zijn ten dele

Tabel 2. Gemiddelde uitgaven per jaar van gezinnen van hand- en landarbeiders bestaande uit een echtpaar met twee kinderen in 1963-1965 en in 1972 in % van het netto jaarverbruik

	1963-1965	1972
netto jaarverbruik in guldens	7.198	14.324
<i>voeding</i>	35,6	34,0
voeding	30,1	28,7
genotmiddelen	5,5	5,4
<i>woning</i>	25,5	24,7
huur	8,1	9,8
groot onderhoud	0,4	0,4
gas, elektriciteit en brandstoffen	6,6	5,2
duurzame consumptiegoederen	9,2	7,8
overige uitgaven woning	1,2	1,5
<i>kleding en schoeisel</i>	13,5	11,3
kleding en schoeisel	12,9	11,0
overige uitgaven kleding en schoeisel	0,6	0,3
<i>hygiëne en geneeskundige verzorging</i>	5,1	7,2
ziektekostenverzekering	0,4	0,6
zeep, schoonmaak- en toiletartikelen	2,3	3,4
dokterskosten en geneesmiddelen	0,9	1,5
overige uitgaven hygiëne en geneeskundige verzorging	1,5	1,7
<i>ontwikkeling en ontspanning</i>	16,3	18,6
opleiding	0,5	0,6
roken	2,7	2,3
verkeer, vervoer	4,5	5,9
vakantie	1,2	1,7
duurzame consumptiegoederen	3,8	3,9
overige uitgaven ontwikkeling en ontspanning	3,6	4,2
<i>maatschappelijke verplichtingen en verzekeringen</i>	3,9	3,8
maatschappelijke verplichtingen	1,3	1,5
particuliere verzekeringen	2,1	1,8
overige maatschappelijke verplichtingen	0,5	0,5
<i>overige uitgaven</i>	0,2	0,4

voorspelbaar, wanneer men de hoogte van de afzonderlijke opblaasfactoren in ogeschouw neemt en vergelijkt met die van de totale consumptieve bestedingen. Zijn de opblaasfactoren van detailposten, waaruit hoofdposten zijn opgebouwd, overwegend hoger dan die van de totale consumptieve bestedingen, dan zal (weliswaar afhankelijk van het gewicht van de detailposten) het aandeel van de betreffende hoofdpост in het uitgavenpatroon toenemen.

Naar alle waarschijnlijkheid zal het VIG ook voor de komende jaren up to date uitgavenpatronen berekenen. In verband met het feit dat deze uitgavenpatronen op schattingen berusten is het van belang ze te zijner tijd aan de resultaten van een nieuw budgetonderzoek te kunnen toetsen.

Wijna E. Bernelot Moens

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

De ontwikkeling van de Nederlandse converteerbare obligatie (I)

Het standpunt van de ondernemer

DRS. A. BUIJS*

Onderstaand artikel is het eerste van een tweetal artikelen over de geleidelijke karakterverandering van de converteerbare obligatie sinds haar introductie hier te lande in 1856. In dit eerste artikel bekijken we vooral het standpunt van de ondernemer, in het volgende artikel komt het standpunt van de belegger meer op de voorgrond.

Naast aandeel en obligatie, welke van oudsher door ondernemers gebruikt zijn ter dekking van hun financierings- en vermogensbehoefte, is sinds omstreeks 1920 de converteerbare obligatielening bij de Nederlandse ondernemers sterk in de belangstelling gekomen als mogelijkheid om in deze behoeften te voorzien.

Onder converteerbare obligaties verstaan wij obligaties welke gedurende zekere tijd en onder zekere voorwaarden omgewisseld kunnen worden in aandelen. Deze omwisseling noemen we conversie. Algemeen wordt aangenomen dat de converteerbare obligatie haar oorsprong vindt in de Verenigde Staten. In de negentiende eeuw werd deze leningsvorm daar reeds in ruime mate toegepast. Zo waren het in de jaren zeventig vooral de Amerikaanse spoorwegmaatschappijen die deze financieringsvorm toepasten voor hun expansiedoelinden, terwijl ook in de jaren veertig en vijftig vele emissies plaatsvonden.

Voor zover bekend had de Duinwatermaatschappij de primeur voor Nederland van deze leningsvorm. In 1856 werd namelijk inschrijving opengesteld op een 5% obligatielening, waarvan de stukken (nominaal f. 1.200) tot 1866 omwisselbaar waren in aandelen. Door keuze van een ongebruikelijke coupurevorm wist men hier op eenvoudige wijze een conversiekoers van 120% te realiseren. Ook de Staatsspoorwegen, de Internationale Crediet- en Handelsvereniging Rotterdam en de Handelsvereniging Amsterdam plaatsten in de negentiende eeuw converteerbare obligaties. Betreft het in de negentiende eeuw hier te lande slechts enkele gevallen, na de eerste wereldoorlog wordt deze vorm veel vaker toegepast. Uit tabel 1, welke een overzicht

geeft van de openbare emissies ten laste van het bedrijfsleven sinds 1920, blijkt de groeiende belangstelling voor de converteerbare obligatie ¹⁾.

Aan de vooroorlogse leningen is vooral aandacht besteed in een studie van de Stichting voor Economisch Onderzoek van de Universiteit van Amsterdam ²⁾. De publikaties van Bervoets ³⁾, Bogaert ⁴⁾ en Haccoû ⁵⁾ hebben vooral betrekking op de leningen uit de periode 1945-1959. Scheffer besteedt tenslotte ook aandacht aan ontwikkelingen welke zich in de periode 1960-1965 hebben voorgedaan ⁶⁾.

Om een idee te krijgen van de ontwikkelingen in de periode 1961 tot 1971 op het gebied van de leningsvoorwaarden en de motieven bij uitgifte van een converteerbare obligatie werden een tiental leningen onderzocht, welke hopelijk voldoende representatief zijn voor die periode. Het betreft de volgende emissies:

- 4¾% Stokvis & Zonen 1961 (f. 10,9 mln.);
- 4¾% Proost en Brandt 1961 (f. 2 mln.);
- 4¾% Van Gelder en Zonen 1962 (f. 35 mln.);
- 4¾% Drentsch-Overijsselse Houthandel 1963 (f. 0,8 mln.);
- 5% Van Berkels Patent 1964 (f. 8 mln.);
- 5¾% Hoeks Machine- en Zuurstoffabrieken 1965 (f. 6,6 mln.);
- 4¾% AKU 1969 (\$ 50 mln.);
- 6½% Nederlandse Middenstandsbank 1969 (\$ 10 mln.);
- 8% Nijverdal-Ten Cate 1970 (f. 9 mln.);
- 7½% Proost en Brandt 1971 (f. 4,6 mln.).

Voorop dient te worden gesteld — dit geldt voor alle onderzoeken op dit gebied — dat het aantal der uitgebrachte leningen, alleen al om statistische redenen, aanleiding geeft tot voorzichtigheid bij eventuele conclusies. Een te constateren trendmatige ontwikkeling zal zich zelden tot alle emissies uitstrekken,

Tabel 1. Openbare emissies vanaf 1920

Periode	Aantal	Totaal bedrag (in f. 1.000)	Converteerbare obligaties in % van totaal
1920-1930	19	82.130	13,7
1930-1940	13	43.260	18,3
1950-1960	37	435.614	34,0
1960-medio 1965	65	491.930	62,3

* De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de Economische Faculteit, Afdeling Statistiek, van de Universiteit van Amsterdam.

¹⁾ De converteerbare obligatie als beleggingsobject en financieringsfiguur, een artikel dat oorspronkelijk werd opgenomen in het *Economisch kwartaaloverzicht* van de Amsterdamse Bank (1960) en later in bewerkte versie werd opgenomen in het boek *Financiële notities* van C. F. Scheffer.

²⁾ *De Nederlandse converteerbare obligatie*, 1951.

³⁾ *De Moderne Converteerbare obligatie*, MAB, april 1955.

⁴⁾ De recente modificatie in de conversietechniek der converteerbare obligatie, MAB, 1958.

⁵⁾ De converteerbare obligatie, *Het tijdschrift voor Vennootschappen, verenigingen en stichtingen*, 1959.

⁶⁾ Zie voetnoot 1.

terwijl ook steeds rekening moet worden gehouden met de in hoge mate verschillende bedragen bij uitgifte, welke bedragen de ene lening tot relatief onbetekenend en de andere lening tot dominant voor een bepaalde periode kunnen bestempelen.

De converteerbare obligatie als financieringsvorm

Indien een onderneming ter verkrijging van financieringsmiddelen een beroep wil doen op de kapitaalmarkt, dan wordt deze onderneming geconfronteerd met twee hoofdvormen: het aandeel en de obligatie. Om financiering met obligaties te rechtvaardigen dient aan zekere vereisten te zijn voldaan. In de eerste plaats dient er bij de onderneming sprake te zijn van een langdurig tijdelijke vermogensbehoefte. Tweede voorwaarde is een dusdanige rentabiliteit dat de rente uit de opbrengst van de produktie kan worden betaald. Een zekere stabiliteit in de bedrijfsresultaten moet eveneens worden geëist, daar anders de kans bestaat dat de onderneming in moeilijke perioden een beroep zal moeten doen op het eigen vermogen om de vastgestelde rente en aflossing te voldoen.

Toetsen wij bovenstaande eisen bij verschillende ondernemingen dan blijkt dat hieraan vaak niet wordt voldaan. Wanneer echter bij een onderneming voldoende eigen vermogen (kapitaal + reserves) aanwezig is, dan zal, vooral wanneer het totale bedrag van een eventueel te plaatsen lening klein is t.o.v. het eigen vermogen, een emissie zeker kans van slagen hebben.

Er zijn twee redenen aan te geven waarom de converteerbare obligatie bij de emittenten vaak de voorkeur geniet boven de normale obligatie. In de eerste plaats geldt een conversierecht als een attractie voor de beleggers, welke de kans op welslagen van de emissie vergroot. Daarnaast geldt de overweging dat bij een converteerbare lening de omwisseling in de toekomst kan leiden tot gewenste veranderingen in de vermogensstructuur. De gevolgen van deze omwisseling dient een emittent zich goed te realiseren; een louter als attractie toegevoegd conversierecht kan tot ongewenste vermogensovervloed leiden indien inderdaad conversie gaat optreden. De converteerbare obligatie is daarom alleen geschikt voor ondernemingen die de door conversie optrèdende groei van het eigen vermogen op prijs stellen.

De financieringstheorie leert ons dat een aandelenemissie in zo'n geval evengoed een geschikte financieringsfiguur is, zodat de vraag rijst welke motieven een onderneming ertoe brengen om de converteerbare obligatie de voorkeur te geven boven het aandeel. We onderscheiden de volgende beweegredenen die leiden tot de uitgifte van een converteerbare obligatielening. In de eerste plaats worden sommige ondernemers geconfronteerd met de onmogelijkheid om tot een aandelenemissie te komen. We spreken dan van een gesloten emissiemarkt. In de tweede plaats zijn er ondernemers die welbewust deze financieringsvorm kiezen, ofschoon een aandelenemissie zeker tot de mogelijkheden zou behoren.

1. De gesloten emissiemarkt voor aandelen.

a. In de eerste plaats kan emissie van aandelen onmogelijk zijn omdat de aandelen beneden pari noteren.

b. In de tweede plaats kunnen de aandelen zo weinig boven pari noteren dat een succesvol beroep op de emissiemarkt tegen een koers van 100% lang niet altijd mogelijk is. Een belangrijke factor hierbij is de hoeveelheid vermogen die de onderneming denkt aan te trekken; dit houdt verband met het koersdrukkend effect dat een emissie doorgaans heeft op het reeds uitstaande aandelenkapitaal.

Om theoretisch te toetsen hoeveel de koers van een aandeel zich boven pari moet verheffen om een aandelenemissie van een bepaalde grootte kans van slagen te geven, doet de Stichting voor Economisch Onderzoek in haar studie een beroep op de expansiereserve-theorie. Deze, door diverse auteurs bekrusteerde, theorie gaat uit van de gedachte dat elke vennootschap op de emissiemarkt van aandelen een bepaalde ruimte ter beschikking staat — de expansiecapaciteit —, die aangeeft hoeveel reëel vermogen zij in de vorm van aandelen kan aantrekken. De theorie stelt dat de totale beurswaarde van het aandelenkapitaal vóór en na de emissie gelijk zal blijven. Met andere woorden, men stelt dat het nieuw aan te trekken vermogen geen winstbijdrage levert.

Uit een en ander volgt dat de beurskoers van een aandeel na de emissie lager zal zijn dan voordien. De expansiecapaciteit wordt dan aangegeven door het verschil tussen beurswaarde en nominale waarde van het totaal geplaatste aandelenkapitaal. Hoewel ook de Stichting voor Economisch Onderzoek het primitieve van deze theorie inziet, past zij haar toch toe bij haar onderzoekingen omdat deze theorie in ieder geval rekening houdt met de grootte van een eventuele emissie.

c. Als derde mogelijkheid van een gesloten emissiemarkt is te noemen de geringe opnamecapaciteit van de aandelenmarkt. Vooral in fasen van neergaande conjunctuur kan er sprake zijn van zeer gering aanbod van risicodragend kapitaal, zodat een aandelenemissie, ook voor een onderneming waarvan de aandelen flink boven pari noteren, slechts op voor de onderneming ongunstige voorwaarden kan plaatsvinden. Omdat de converteerbare obligatie in eerste instantie het karakter van een risicomijdende belegging heeft, mits bij de onderneming aan zekere eisen van soliditeit voldaan is, zal men bij toepassing van deze financieringsvorm een veel groter publiek kunnen bereiken.

2. Andere voorkeuren voor de converteerbare obligatie

a. Het relatief financieringskostenvoordeel. Een onderneming waarvan de aandelen voldoende boven pari noteren zou via een aandelenemissie in haar financieringsbehoefte kunnen voorzien. Zij kan echter ook besluiten tot het uitgeven van een converteerbare obligatielening. Bij het afwegen van deze twee mogelijkheden speelt uiteraard het aspect van de financieringskosten een belangrijke rol.

Indien wij aannemen dat een eventuele aandelenemissie à pari zal geschieden, dan zal, indien het dividendpercentage hoger is dan het rentepercentage van een lening, er een relatief financieringsvoordeel ten gunste van de converteerbare obligatie optreden, dat zich laat berekenen volgens deze formule:

$$\text{kostenvoordeel per jaar} = f. (d - r) \times E$$

met: d = dividendpercentage $\times 0,01$,

r = rentepercentage van de lening $\times 0,01$,

E = bedrag der emissie.

Een nieuwe figuur in de arbeidsverhoudingen?

Het Nederlandse systeem van collectieve onderhandelingen heeft in de loop der jaren sterke veranderingen ondergaan. Voor 1963 had de Nederlandse overheid een directe en grote invloed op de loonvorming. Via afspraken in de SER en Stichting van de Arbeid en door de (sinds 1959 sterk afgenomen) activiteiten van het College van Rijksbemiddelaars kwamen de belangrijkste loonpolitieke beslissingen tot stand.

Deze periode werd ten eerste gekenmerkt door een sterk centralisme. De beslissingen werden op het landelijke niveau genomen. Ten tweede was, mogelijk gemaakt door het eerste punt, een sterke overheidsinvloed op de loonvorming onmiskenbaar.

De periode van de vrije loonvorming sinds 1963 lijkt een proces te hebben ontketend, dat niet omkeerbaar is. Afnemende overheidsinvloed ging gepaard met een verschuiving van het niveau van besluitvorming van centraal niveau naar onderhandelingen per bedrijfstak. In hoeverre deze tendens zich doorzet naar een verlegging van de besluitvorming naar het vlak van de individuele onderneming is nog onduidelijk, doch lijkt geenszins uitgesloten.

Ik sprak van een onomkeerbaar proces. De behandeling van de loonwet heeft duidelijk gemaakt dat de sociale partners zich niet langer bij een sterke formele inbreng van de overheid wensen neer te leggen. Het recentelijk voorzichtige manoeuvreren van de overheid met betrekking tot de afsluiting van een sociaal contract getuigt van een ook door haar zelf eindelijk herkende veranderde positie in de loonvorming. Enige consensus bij de organisaties in het veld van arbeidsverhoudingen is in toenemende mate een noodzakelijke voorwaarde voor een centrale overheid, wil zij een effectief sociaal-economisch beleid voeren. Voor een loon- of prijsstap is meer nodig dan het geduld van de betrokken minister.

Ook bij de vakorganisaties lijken zich enige ontwikkelingen te hebben voltrokken die moeilijk omkeerbaar zijn. De aan de oppervlakte komende verscheidenheid van denkbeelden over te voeren strategieën lijken zich meer dan enige jaren geleden op ideologische grondslagen te baseren en zijn daardoor minder eenvoudig te overbruggen. De recente crisis in het NVV ligt in dit verband het meest vers in het geheugen, doch ook binnen het NKV zijn er in het verleden op dit punt interne spanningen geweest. Het is deze manifestatie van de verscheidenheid van denkbeelden, die binnen de vakcentrales gemakkelijk tot organisatorische spanningen aanleiding heeft gegeven, en een min of meer afzonderlijke stimulans vormt om te komen tot een decentralisatie van het niveau waarop over contracten wordt onderhandeld.

Er zullen er niet velen zijn die met voldoening op de gebeurtenissen rond het sociaal contract terug kijken. De enige functie van dit instituut lijkt, naast platform voor politiek-electorale touwtrekkerij, te zijn gelegen in de signalering van conflicthaarden. Bij de afsluitende besprekingen bleek de prijsparagraaf niet langer overeenkomstig de werkelijkheid. Door de vakcentrales is er de lont van een tijdbom aan gebonden. Hoewel de opname in het contract van openbreekclausules juridisch-technische moeilijkheden oplevert, wordt de medewerking afhankelijk gesteld van het bereiken van prioriteiten, die met een tijdschema zijn verbonden. Voorts heeft de recente prijscalculatiebeschikking de tendens gehad ook de werkgevers uit de veilige haven van het centraal akkoord te houden. Uit de laatste berichten moet men echter concluderen dat de bereidheid van het akkoord bij de werkgeversorganisaties uiteindelijk toch is gebleken.

Wie tenslotte de voorstellen beziet, die gedaan zijn in de onderhandelingen over de afsluiting van een nieuwe bouw-CAO, moet tot de conclusie komen dat er weliswaar met betrekking tot de in het akkoord opgenomen punten matiging is betracht. Maar dat er daarnaast punten inzitten als arbeidstijdverkorting en meer vakantiedagen voor speciale categorieën werknemers die kostenverhogend werken. De onlangs begonnen onderhandelingen over de bouw-CAO vertonen echter enige nieuwe trekken, die ook zonder een centraal akkoord, een bijdrage kunnen leveren tot meer bevredigende uitkomsten.

Ten eerste is het m.i. nieuw in de Nederlandse verhoudingen dat ook de werkgevers reeds aan het begin van het onderhandelingsproces een arbeidsvoorwaardenpakket op tafel hebben gelegd. Niet langer is er hier sprake van de figuur waarbij de vertegenwoordigers van de vakorganisaties hun wensen en eisen kenbaar maken, die dan door de (vertegenwoordigers van de) werkgever(organisaties) worden aangehoord en beoordeeld en in tweede instantie tot een tegenvoorstel aanleiding geven. De gelijkwaardigheid van de partijen in het onderhandelingsproces lijkt met de introductie van deze trek te zijn bevorderd.

Ten tweede wordt van het begin af aan onderhandeld onder de leiding van een neutrale voorzitter in plaats van onder een voorzitter uit werkgeverskring; een verdere beklemtoning van de gelijkwaardigheid in het optreden van de partijen.

Het is naar mijn mening van groot belang voor de toekomstige ontwikkelingen in ons systeem van loonvorming, welke de rol zal zijn van deze voorzitter. Aanvaardt hij (of wordt hem slechts de ruimte gelaten voor) de rol van voorzitter/verkeersleider dan draagt hij aan het systeem niet meer bij dan bovengestelde symmetrie in het optreden van werkgevers en werknemers. Verdergaand is de rol van voorzitter die tevens bemiddelingsaspecten inhoudt: de voorzitter/bemiddelaar. Geeft hij, alles op basis van deskundigheid, zijn oordeel over door de partijen geopperde wensen en eisen, komt hij zonnodig met bemiddelingsvoorstellen, rekt hij het tot zijn taak zonnodig andere kanalen en structuren voor te stellen bij een vastlopen der onderhandelingen (verder onderhandelen op het niveau van de onderneming eventueel met een bedrijfsstaksraam-akkoord, arbitrage e.d.) dan is er in het Nederlandse systeem van loonvorming een nieuwe, waardevolle figuur geïntroduceerd.

Waardevol, omdat dit type voorzitter per definitie beschikt over een specifieke deskundigheid en tot taak heeft mogelijkheden en ontwikkelingen van de economie zo goed mogelijk te schatten en over te dragen aan de betrokken partijen. Waardevol ook, omdat in de figuur van de voorzitter/bemiddelaar de rol van vertrouwensman ligt besloten, die onafhankelijk van de signatuur van het kabinet dat in functie is, het zo noodzakelijke stabiliserende element in de loonvorming kan brengen.

De impasse in de institutionele loonvorming ten gevolge van de afgenomen legitimatie van de overheid als instantie die de uiteindelijke beslissingen op dit terrein neemt, kan wellicht ten dele worden doorbroken door de positie van een onafhankelijke, door partijen per onderhandeling te kiezen, voorzitter/bemiddelaar te institutionaliseren.

W. van Voorden*

* De auteur is wetenschappelijk medewerker sociaal-economisch beleid aan de NEH te Rotterdam.

Er is echter nog een andere factor van belang. De rente van de converteerbare obligatielening kan geheel ten laste worden gebracht van de resultatenrekening terwijl het dividend afkomstig is uit de winst waarvan reeds vennootschapsbelasting is betaald. Dit levert nog een financieringskostenvoordeel ten gunste van de converteerbare obligatielening ten bedrage van: $f. a \times r \times E$ met $a =$ percentage der vennootschapsbelasting $\times 0,01$.

Het totale kostenvoordeel wordt dan weergegeven door de formule

$$(d - r + axr) \times E.$$

Uit onderzoek verricht door Bogaert blijkt dat het relatief financieringskostenvoordeel bij alle 25 door hem onderzochte naoorlogse leningen optreedt en dat dit 5% tot 44% van de netto-winst der emitterende ondernemingen uitmaakt⁷⁾. Bij dit cijfermateriaal gaat Bogaert er echter aan voorbij dat een aantal van de door hem onderzochte ondernemingen ingeval zij besloten hadden tot aandelenemissie, deze emissie hadden kunnen doen plaatsvinden boven pari, zodat het financieringskostenvoordeel lager uit zou vallen dan deze statistieken aangeven.

⁷⁾ Zie voetnoot 4.

b. Het agiobeding. Aandelen welke rechtstreeks worden geëmitteerd, zullen niet tegen een koers kunnen worden uitgegeven welke als conversiekoers kan worden bedongen. Immers, een openbare aandelenemissie zal steeds moeten geschieden tegen een prijs die beneden de beurskoers ligt, terwijl een conversiekoers ook boven de beurskoers kan worden gekozen. Omdat in de leningsvoorwaarden doorgaans bepalingen zijn opgenomen volgens welke de onderneming het recht heeft tot vervroegde aflossing over te gaan, kan een onderneming indien de beurskoers van de aandelen zich aanzienlijk gaat verheffen boven de vastgestelde conversiekoers, omwisseling afdwingen door dit recht toe te passen. Het uiteindelijke resultaat is dan dat onder zeer gunstige voorwaarden door de onderneming permanent vermogen is aangetrokken.

c. De financiële structuur. Naar aanleiding van het onder a genoemde, dient te worden opgemerkt dat de debitrice uit oogpunt van financieringskostenvoordeel, in plaats van converteerbare obligaties evengoed een gewone obligatielening of een of andere vorm van bankkrediet kan benutten voor haar financieringsbehoeften. Dat de keuze op de converteerbare obligatielening is gevallen, is in belangrijke mate te danken aan de rol die deze vorm kan spelen ter verwezenlijking van een gewenste financiële structuur. De converteerbare obligatielening geeft namelijk de mogelijkheid om via een overbruggingsperiode, waarin men zich heeft verzekerd van langdurig tijdelijk vermogen, tenslotte (door conversie) toch de gewenste uitbreiding van het permanente vermogen te krijgen. In het bijzonder lijkt de converteerbare obligatie daarom geschikt ter financiering van projecten welke eerst na verloop van tijd hun bijdrage geven aan de resultaten van een onderneming.

De voordelen zijn dan tweemaal:

- a. relatief lage financieringskosten;
- b. op lange termijn uitbreiding van het permanente vermogen.

Confrontatie met de feiten

Om na te gaan welke van eerdergenoemde motieven een rol hebben gespeeld bij de Nederlandse emissies sinds 1917 bekijken we allereerst de 39 leningen uit de periode 1917-1950, die door de Stichting voor Economisch Onderzoek bestudeerd zijn.

Berekeningen met behulp van de theorie der expansie-capaciteiten tonen het volgende aan:

geen expansiecapaciteit	10 ondernemingen
te weinig expansiecapaciteit	14 ondernemingen
voldoende expansiecapaciteit	9 ondernemingen
niet te bepalen expansiecapaciteit	6 ondernemingen
	39 ondernemingen

Uit nadere onderzoekingen blijkt dat ook bij 6 ondernemingen met niet te bepalen expansiecapaciteit (wegens ontbreken van beursnotering enz.) er sprake is van een gesloten emissiemarkt voor aandelen.

Onder de negen ondernemingen met voldoende expansiecapaciteit bevinden zich 6 cultuurmaatschappijen. Deze noemen als belangrijkste overweging dat het nieuw aan te trekken vermogen in de eerste jaren niet voldoende aan de bedrijfswinst zal bijdragen.

Van de overige drie leningen kunnen twee gevallen worden genoemd waarbij aandelenemissie wegens de grootte van het uit te geven bedrag tot een belangrijke koersval zou hebben geleid, nl. Philips en Unilever. In één geval tenslotte is er sprake van het bedingen van een voordelige emissiekoers in vergelijking met een eventuele emissiekoers (5% ANIEM 1925).

Samenvattend is de volgende indeling te maken van de motieven bij vóóroorlogse leningen:

Aantal leningen	Motief
10	1a (aandelen beneden pari)
14	1b (aandelen onvoldoende boven pari)
6	1 (in ieder geval gesloten emissiem.)
2	1c + 2b (grote emissie zou tot koersval leiden)
1	2 (agiobeding)
6	2a + 2c (het overbruggend karakter)

Motieven bij naoorlogse leningen

In de jaren na de oorlog hebben zich zekere veranderingen voltrokken in de motieven die ten grondslag liggen aan de uitgifte ener converteerbare obligatielening. Was vóór de oorlog de gesloten emissiemarkt het voornaamste motief, na de oorlog zijn het vooral de voordeliger emissievoorwaarden die de ondernemer de converteerbare obligatie doen prefereren boven het aandeel. Zowel agiobeding als financieringskostenvoordeel zijn belangrijke beweegredenen voor de naoorlogse ondernemer om de converteerbare obligatie de voorkeur te geven.

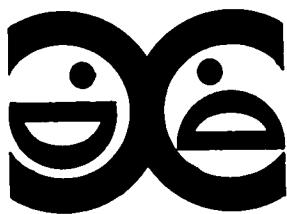
Omdat het tegenwoordig in de bedoeling van vrijwel iedere ondernemer ligt om via de converteerbare obligatie toch op den duur te komen tot uitbreiding van het permanente vermogen, houdt de onderneming zich het recht voor de conversiekoers te verlagen. Op deze wijze kan worden voorkomen dat conversie uitblijft omdat ten gevolge van een slecht beursklimaat de aandelenkoers zich niet wil verheffen boven de conversiekoers. In 1958 zijn 25 naoorlogse leningen bestudeerd door Bogaert⁸⁾. Hij constateert dat geen der 25 ondernemingen van de emissiemarkt voor aandelen was uitgesloten omdat de aandelen beneden pari noteerden. Omdat Bogaert wegens de bestaande meningsverschillen over de expansiereservetheorie geen grens durft aan te geven waarboven de aandelenkoers zich dient te verheffen om een emissie mogelijk te maken, is niet na te gaan of toch niet sommige van de 25 ondernemingen zich voor een gesloten emissiemarkt geplaatst zagen. Algemeen mag echter worden gesteld dat na de oorlog juist de sterke ondernemingen zich gingen bedienen van de converteerbare obligatielening.

De tien leningen uit de periode 1961-1971

Als belangrijkste beweegreden wordt in de diverse prospectussen „het overbruggend karakter van de converteerbare obligatie” genoemd. Stokvis, Van Gelder, Proost en Brandt (1961 en 1971) en Hoek spreken allen over projecten die eerst na enkele jaren hun volledig rendement zullen opleveren.

Hoek geeft zelfs expliciet aan welk project het be-

⁸⁾ Zie voetnoot 4.

Vingeroefeningen na de verkiezingen

DR. A. PEPER

Tijdens verkiezingen krijgt men licht de indruk dat — om met de Zweedse premier Olof Palme te spreken — politiek „een kwestie van willen” is 1). Geeft men zijn stem aan een bepaalde partij (of combinatie van partijen), dan zal het beleid dat zo krachtig is begonnen, worden voortgezet. Andere combinaties, die nog niet tot de regeringsmacht zijn geroepen, stellen een geheel nieuw beleid in het vooruitzicht. Vóór de verkiezingen lijkt het politieke systeem wat uit zijn evenwicht.

Dat is natuurlijk ook wel een beetje het geval. Zittende regeringen zullen niet al teveel energie stoppen in plannen die pas op wat langere termijn resultaten afwerpen, zeker niet wanneer zij er rekening mee moeten houden niet (in dezelfde samenstelling) terug te zullen keren. Partijen die graag de regeringsbanken willen beklimmen, zijn bezig zittende regeringen fel aan te vallen, wat ook al niet bevorderlijk is voor het evenwicht. Regering en oppositie werpen zich met hun verschillende politieke plannen op de

politiële markt. De een om tegenover de kiezers het gevoerde beleid te verdedigen, de ander om van de kiezers het vertrouwen te krijgen voor een beleid, dat nog op uitvoering ligt te wachten.

Dit beeld van twee elkaar bestrijdende partijen („blokken”) beheerst in toenemende mate het politieke toneel in Nederland. Vooral door de blokvorming ter linkerzijde, gevoegd bij het feit dat regering en oppositie qua omvang naar elkaar toegroeien, is het concurrentie-element op de politieke markt versterkt. „Oud” en „nieuw” beleid komen scherper tegenover elkaar te staan. Het gewicht van de kiezer neemt hierdoor toe. Voorlopig heeft de tweedeling, zo men wil: de polarisatie, in de Nederlandse politiek nog niet geleid tot een situatie dat het winnende „blok” direct na de verkiezingen kan gaan regeren. Daarvoor ontbreekt vooralsnog de meerderheid. Maar men kan toch moeilijk beweren dat de politieke situatie er onduidelijker op is geworden. Politici die dat in ernst (?) menen, vindt men — niet toevallig — in

de confessionele partijen. Zij kunnen weinig begrip opbrengen voor de nieuwe duidelijkheid, die inderdaad weinig weg heeft van het tijdperk waarin de confessionele partijen hun stempel van duidelijkheid op de politiek drukten.

Ik wil niet beweren dat het gemakkelijker zal zijn in de huidige situatie een regering te vormen met een enigszins stabiel karakter. Alle combinaties die reëel denkbaar zijn — progressief of confessioneel minderheidskabinet, confessioneel-liberaal minderheidskabinet of een meerderheidskabinet (76 zetels) van confessionelen, liberalen en DS '70 — kunnen die garantie niet bieden. We dienen ons echter goed te realiseren dat de blokvorming (c.q. de heroriëntatie van het partijwezen) nog maar

1) Ook wel een kwestie van kunnen, zoals Palme in Zweden de afgelopen jaren heeft kunnen ervaren. Een serie interessante toespraken van Palme is ook in het Nederlands verschenen, onder de titel: *Politiek is een kwestie van willen*, Bilthoven, 1970.

treft, terwijl Van Gelder een termijn aangeeft waarna de nieuwe projecten gaan draaien. Rekening houdend hiermee laat Van Gelder de conversieperiode eerst na deze termijn ingaan.

Uit de proectussen van Van Berkel en de Drentsch-Overijsselse Houthandel blijkt dat de aan te trekken gelden in feite bestemd zijn voor doeleinden welke een rechtstreekse emissie gerechtvaardigd zouden hebben. Omdat de beurskoers van de aandelen in beide gevallen hoog genoeg was om een aandelenemissie kans van slagen te geven, zullen agiobeding en financieringskostenvoordeel wel de voornaamste drijfveren zijn geweest om een converteerbare obligatielening uit te schrijven.

De Nederlandse Middenstandsbank zegt heel mooi in haar prospectus:

„Door deze uitgifte worden voorwaarden geschapen om in de toekomstige behoefte aan eigen vermogen te voorzien, terwijl aan de behoefte aan vermogen op langere termijn voor de onmiddellijke toekomst op adequate wijze wordt voldaan”.

AKU zegt in haar prospectus nauwelijks iets over haar bedoelingen, zodat niet kan worden nagegaan of

een aandelenemissie hier meer geschikt zou zijn geweest.

Bij Nijverdal-ten Cate tenslotte is er sprake van een vrij unieke situatie. De aandelen noteerden flink beneden pari op het moment dat het bedrijf besloot tot overname van Gelderman en Zonen. Omdat aandelenruil wegens de slechte beurskoers niet in aanmerking kwam, besloot men de aandeelhouders van Gelderman nieuw uit te geven converteerbare obligaties aan te bieden. In dit geval kunnen we dus spreken van een gesloten emissiemarkt.

Wij kunnen in het algemeen concluderen dat de naorlogse ontwikkeling om een converteerbare obligatielening vooral te plaatsen vanwege de gunstige leningsvoorwaarden, zich heeft voortgezet in de jaren zestig. Het valt op dat het aantal aandelenemissies vergeleken met vroeger sterk is gedaald, terwijl ook het aantal door het bedrijfsleven uitgegeven gewone obligatieleningen is gedaald. Beide financieringsvormen hebben veel terrein verloren aan de converteerbare obligatie.

A. Bujs

kort op gang is, en dat het nog heel wat jaren zal vergen alvorens de hergroepering van partijen haar beslag heeft gekregen. Hoe die hergroepering zal verlopen is moeilijk te zeggen, al lijkt de verwachting gewettigd dat zich meer of minder grote concentraties zullen vormen ter linker- en rechterzijde, met een soort wippositie voor een partij in het politieke midden. Maar dan moet er nog heel wat gebeuren!

Zal bijv. de PvdA, die de laatste jaren grote terreinwinst heeft geboekt, met D'66 en de PPR een progressieve volkspartij vormen? Of doet zij er beter aan — om het eens wat macchiavellistisch te formuleren — om na de ineenschrompeling van D'66 te wachten op die van de PPR? Of heeft — meer analytisch gedacht — de vorming van zo'n progressieve volkspartij weinig zin, omdat:

a. er links van de PvdA — naast de CPN — altijd een partij zal ontstaan (of versterkt zal worden, nl. de PSP) die bijv. een deel van het jonge PPR-volk zal „opvangen”, terwijl een ander deel zijn weg zal vinden naar de PvdA;

b. rechts van de PvdA een partij zal ontstaan (een soort „revival” van D'66) die appelleert aan de speciale positie en denkwereld van de „employés de bureau”, terwijl de geradicaliseerde D'66-ers zich zo langzamerhand wel thuis gaan voelen in de PvdA;

c. de confessionele arbeiders — nu ze eindelijk „mogen” of „durven” — willen stemmen op een partij met een duidelijke arbeidersidentiteit. Bij de laatste twee verkiezingen (zie de uitslagen in het Zuiden) hebben zij in grote getale op de PvdA gestemd.

Niet minder ingewikkeld ligt de situatie in het confessionele kamp. De KVP heeft zo langzamerhand een groot deel van haar arbeidersaanhang verloren en is nu echt gedwongen zich over haar toekomstige positie te beraden. Moet men kiezen voor een niet-confessioneel getinte brede volkspartij (Steenkamp-De Zeeuw), die zich een plaats tracht te verwerven een tikkeltje links van het midden? Of dient men te streven naar een christen-democratische partij, en wel in samenwerking met de ARP en CHU? Als men voor het laatste kiest, betekent dat dan niet dat zo'n partij — bij de toenemende deconfessionalisering — slechts een betrekkelijk bescheiden aanhang kan verwerven (bijv. 30 zetels in de kamer). Toch zal de ARP, waar men niets voelt voor een niet op het Evangelie stoelende partij, aan haar (bescheiden) verkiezingswinst argumenten ontnemen om met kracht de confessie in de politiek te verdedigen. Er bestaan in die kring grote aarzelingen om zich in een vaag christen-democratisch avontuur te storten. Als die aarzeling blijft bestaan, zal de KVP dan zelfstandig haar koers bepalen?

In de strijd om het politieke midden heeft zich ook de VVD aangediend.

Partijvoorzitster Mevr. van Someren-Downer is een grote voorstandster van de gedachte om de VVD om te vormen tot een brede middenpartij, die ook aanvaardbaar is voor het in tal groeiende witte-boorden-volk. Zij wil af van het werkgevers- en „kapitalisten”-imago dat de VVD nu in brede kringen heeft. Of dat zal lukken is aan de nodige twijfel onderhevig, omdat door allerlei omstandigheden Nederland, in tegenstelling tot sommige buitenlandse, geen broedplaats is gebleken voor een tolerant, verlicht, creatief en somtijds radicaal liberalisme. De neergang van D'66 kan men hiervoor als één van de aanwijzingen zien.

De voor Nederlandse verhoudingen grote verschuivingen die zich in het politieke veld voltrekken, leiden — bij alle toegenomen duidelijkheid — voorlopig niet tot stabiele meerderheids-

regeringen. Vandaar dat er hier en daar stemmen opgaan om in deze situatie een extra-parlementair kabinet te installeren. Het lijkt mij echter een illusie te menen dat een dergelijk kabinet de overgangsfase naar meer stabiele verhoudingen zou kunnen overbruggen. Daarvoor zullen de veranderingen teveel tijd in beslag nemen. Het lijkt me voor de betrokkenheid op en concurrentie in het politieke systeem van het grootste belang dat er een parlementair kabinet komt, onverschillig of het steunt op een meerderheid of een minderheid. Een extra-parlementair kabinet geeft voedsel aan de nog bij velen levende gedachte dat verkiezingen een soort volksvermaak zijn. Wat het realiteitsgehalte van die opvatting ook is, het lijkt mij onjuist de verbreiding ervan te bevorderen.

Bram Peper

Barbir S. Sahni (ed.): Public expenditure analysis. Selected readings, Universitaire Pers, Rotterdam, 1972, 269 blz., f. 39,90.

Deze selectie uit de meest belangrijke bijdragen tot de normatieve en positieve theorieën van overheidsuitgaven is een bijzonder nuttig en plezierig boek. Nuttig en plezierig omdat de samensteller een aantrekkelijke selectie van de omvangrijke literatuur tot stand bracht, zodat nu in een hanteerbaar aantal bladzijden een overzicht van de belangrijkste theorievorming op het gebied van de overheidsuitgaven beschikbaar is.

Het inleidende hoofdstuk van de samensteller zet de uiteenlopende bijdragen in een perspectief en laat de sterke aspecten alsmede de beperkingen ervan zien. De bijdragen tot de normatieve theorie worden gevormd door een artikel van Tinbergen, dat de optimale organisatie van de nationale en internationale huishouding tot onderwerp heeft. Een hoofdstuk uit het standaardwerk van Musgrave, *The Theory of Public Finance*, geeft een inzicht in de allocatie-, verdelings- en conjuncturele functie van overheidsuitgaven.

Na een korte bijdrage van Bator („What role for government-spending?”) volgt de befaamde en sterk theoretische uiteenzetting: „a pure theory of public expenditure” van

Samuelson, gevolgd door een korte kritische analyse van Head. De bekende toepassing van de welvaarts-theorie op de lokale uitgaven van Tiebout sluit dit deel van het boek af.

De positieve theorieën worden gevormd door de bekende „plateau-theorie” van Peacock en Wiseman, een opstel van Thorn over overheidsuitgaven en economische ontwikkeling, alsmede een hoofdstuk uit *Public Expenditures in Communist and Capitalist Nations* van Pryor. Een korte notitie van Goffman besluit de rij bijdragen, waarna nog een bibliografie van 247 artikelen en boeken volgt.

Sahni heeft deze keuze van bijdragen vooral bedoeld voor geïnteresseerden in overheidsuitgaven, economische ontwikkeling en economische orde. Juist omdat het hier een verzameling vrij fundamentele theorieën betreft — de toegepaste wetenschap komt in dit boek niet aan bod — lijkt mij de potentiële kring van geïnteresseerden nog ruimer. De grenzen van de welvaarts-theorie komen naar mijn mening dwingend in het licht indien deze op de overheidshuishouding

worden toegepast, dan wanneer men blijft staan bij de theorieën van het producenten- en consumentengedrag. Juist zij die in het bijzonder in dit laatste zijn geïnteresseerd zullen hun inzicht met dit boek verrijken indien zij nog niet van deze theorieën van de overheidsuitgaven op de hoogte zouden zijn. Het expliciet maken van de normatieve oordelen, die aan de stellingen omtrent de overheidsuitgaven ten grondslag liggen, verhelderen ook de theorieën over consumenten- en producentengedrag, waar deze oordelen vaak impliciet blijven.

Bij het lezen van dit boek komen overigens ook de specifieke problemen van de economische theorieën op het gebied van overheidsfinanciën naar voren.

Niet alleen moet men enig theoretisch inzicht hebben over een breed

terrein van de economie, maar vooral op het gebied van de overheidsfinanciën bestaan vele, al dan niet bewuste, vooroordelen. De bij uitstek politiek-relevante vraag welk deel van de maatschappelijke produktie en verdeling door de overheidssector moet geschieden, leidt al snel tot emoties die het zicht op rationele oplossingen bemoeilijken. Indien men deze oplossingen dan bovendien in algebraïsche taal formuleert, zoals bijv. Samuelson heeft gedaan, mag men niet verwachten snel weerklank bij de vakgenoten, laat staan bij de „buitenwereld”, te vinden.

Allen die meer inzicht op prijs stellen in de economische theorie, in de vooroordelen van de schrijvers en van henzelf, wordt lezing met nadruk aanbevolen!

E. L. Berg

C. van de Panne: Linear programming and related techniques. North Holland Publishing Company, Amsterdam, Londen, 1971, 364 blz., f. 34.

Het boek is ingedeeld in vier delen. Deel I behandelt „basic methods of linear programming”, deel II „applications of linear programming”, deel III „transportations and network methods” en deel IV „decision tree methods”.

In deel I worden voornamelijk behandeld de simplex-methode en de gevoeligheidsanalyse. Dit gebeurt op heldere wijze en praktisch zonder van wiskunde gebruik te maken. (Storend is de aanwezigheid van kleine foutjes, maar dat is in een volgende druk wel te verhelpen). Het grote pluspunt van Van de Pannes uitleg is de voortdurende economische interpretatie. De lezer die deel I goed heeft bestudeerd, zal weinig moeite hebben met de interpretatie van de uitkomsten van de simplex-methode. En dat is tenslotte waar het om gaat: het leren interpreteren van de uitkomsten van een techniek. De techniek van de simplex-methode is voor het publiek waarvoor Van de Panne schrijft van secundair belang. Aan deze techniek wordt overigens ook veel aandacht geschonken, zodat kan worden gezegd dat de lezer waar voor zijn geld krijgt.

Na dit belangrijkste deel van het boek wordt in deel II aan verschillende toepassingen aandacht geschonken. Van de Panne begint dit deel met de bespreking van MPS (Mathematical Programming System) van IBM. De lezer krijgt in dit hoofdstuk een illustratie van de manier waarop lineair programmeren met be-

hulp van een computer geschiedt. Daar elke realistische toepassing gebruik zal moeten maken van een computer, is Van de Pannes bespreking van MPS een zinvolle zaak. In de andere hoofdstukken van deel II worden enkele grotere voorbeelden uitgewerkt; de activiteitenanalyse wordt besproken; een winstmaximeringsprobleem waarbij expliciet een vraagfunctie wordt gebruikt, leidt tot een kwadratisch programmeringsprobleem, waarvan de oplossingstechniek wordt besproken; tenslotte wordt een hoofdstuk aan speltheorie gewijd. Dit alles weer op heldere wijze. Het is vervelend dat in hoofdstuk 7 over MPS, de tabellen 6 en 8 zijn verwisseld. Men kijke voor tabel 6 naar tabel 8, maar wel met de kop van tabel 6!

Deel III begint met de simplex-transportmethode voor de oplossing van het klassieke transportprobleem. Deze methode is equivalent met de simplex-methode, behandeld in deel I. Vervolgens worden enkele varianten van het transportprobleem bekeken te zamen met hun oplossingsmethoden.

Het laatste deel is gewijd aan „branch-and-bound”-methoden ter oplossing van problemen waarin enkele of alle variabelen gehele getallen moeten zijn. In het bijzonder worden bekeken het „travelling salesman”-probleem, het „fixed-charge”-probleem en nul-één-problemen.

In zijn voorwoord zegt Van de Panne dat dit boek bedoeld is voor

zowel studenten in de algemene economie als de bedrijfseconomie. Voor deze studenten lijkt mij dit leerboek zeer geschikt. Van de Panne is een goed docent en hij heeft een heldere stijl.

Aan het eind van elk hoofdstuk staan enkele opgaven.

A. L. Hempenius

Drs. M. Bruyn-Hundt: Kopen op afbetaling; krediet in de gezinshuishouding. Voorlichtingsinstituut voor het Gezinsbudget, 's-Gravenhage, 1972, 46 blz., f. 2.

In de brochure wordt ingegaan op die aspecten van de kredietverlening, die van belang zijn voor de gezinshuishouding, zoals: de wettelijke regeling van de afbetaling, de verschillen tussen huurkoop en koop op afbetaling, de voor- en nadelen van het afbetalingsstelsel voor de consument, de kosten van het afbetalingskrediet, verantwoord gebruik van het afbetalingskrediet.

De brochure is te beschouwen als een bewerking van de uit omstreeks 1958 stammende publikatie van de voormalige Nederlandse Huishoudraad (werkcomité Doelmatige Inkomstenbesteding), waarbij met de nieuwe ontwikkelingen op dit gebied rekening is gehouden.

Prof. Dr. A. Grijpdonck: Nomografisch programmeren. NV Uitgeversmaatschappij v.h. G. Delwel, Wasse-naar, 66 blz., f. 9,50.

De bedoeling van dit onder auspiciën van het wetenschappelijk onderwijs te Limburg (Hasselt) samengestelde boek is, een aantal voorheen in tijdschriften verschenen studies tot een afgerond geheel te bundelen. Het gaat daarbij om nomografisch programmeren, een grafische techniek die toelaat voor een aantal niet te complexe gevallen van bedrijfs-economische keuzeproblemen op het gebied van optimalisering of indifferentie, een hanteerbaar instrument op te bouwen met visualiseringsmogelijkheid van de samenhang tussen de variabelen, en van een waaier van voorhanden mogelijkheden en hun implicaties wat kosten en/of winst betreft.

Het boek is bestemd voor degene die zich in de mathematische en de grafische benadering van bedrijfseconomische modellen interesseert en voor degene die belangstelling heeft voor de grafische benaderingsmogelijkheden van de lineaire programmering.

Dr. K. Rijks: Het instituut van de fiscale eenheid in de vennootschapsbelasting. FED, Deventer, 1972, 61 blz., f. 8,50.

Brochure over het geldende recht van de fiscale eenheid. Na de begripsbepaling komen aan de orde: de totstandkoming van de fiscale eenheid; de standaardvoorwaarden; en de belasting van concernwinsten in de EEG. In de bijlagen zijn opgenomen: tekst artikel 15 Wet Vpb; standaardvoorwaarden fiscale eenheid en toelichting; en een model verzoek tot toepassing van artikel 15 Wet Vpb.

European economic review. North-Holland Publishing Company, Amsterdam, kosten jaarabonnement f. 32 voor particulieren en f. 48 voor bedrijven.

Europees economisch tijdschrift van de Association Scientifique Européenne d'Economie Appliquée. De hoofdredactie bestaat uit Jean Waelbroeck en Herbert Glejser van de Vrije Universiteit te Brussel. In de redactiecommissie zitten econo-

misten uit geheel Europa. EER neemt praktische en theoretische artikelen op die internationaal van belang zijn. EER bevat Engelse vertalingen van artikelen die in verschillende Europese talen werden geschreven en staat een gelijktijdige publikatie toe van een artikel (in het Engels) in EER en in andere, niet-Engelstalige, tijdschriften. Present-exemplaren zijn verkrijgbaar bij de uitgever, postbus 1270, Amsterdam.

ESB

Mededelingen

Studiegroep Shoppingcentra gaat naar Engeland

De Studiegroep Shoppingcentra organiseert in de tweede week van april 1973 een studiereis naar Londen. De reis zal drie of vier dagen in beslag nemen.

Inlichtingen en opgave: Studiegroep Shoppingcentra, p/a Stichting Studie Centrum Distributie, Nijverheidstraat 3, 's-Hertogenbosch, tel.: (04100) 4 16 70.

Vernieuwing van oude steden

De gemeente Maastricht organiseert van 11 t/m 13 april 1973 een internationaal congres over *Vernieuwing van oude steden* ter gelegenheid van het gereedkomen van de stedenbouwkundige vernieuwing van het Stokstraatgebied, het oudste deel van de binnenstad van Maastricht.

- Er worden inleidingen gehouden door
- Ir. R. Meischke: Bouwgeschiedenis van het Stokstraatgebied;
 - Drs. J. J. J. van de Venne: Stedenbouwkundig plan van het Stokstraatgebied;
 - Donald W. Insall: Integratie van oude en nieuwe waarden in een optimale stedenbouwkundige structuur;
 - Prof. Dr. W. Schmidt-Relenberg: Sociale aspecten van stadsvernieuwing;
 - Prof. Dr. A. Hendriks, ing.: Economische aspecten van stadsvernieuwing.

Er zijn vertaalinstallaties aanwezig voor Duits, Engels, Frans en Nederlands. De deelnamekosten bedragen f. 100 per persoon. Inlichtingen en inschrijving (vóór 1 januari 1973): Secretariaat Stokstraatcongres, Stads-kantoor, Stadhuisstraat 5, Maastricht.

Bij het Instituut voor de Lerarenopleiding in Zuidwest-Nederland met vestigingen in Den Haag en Rotterdam kunnen op zijn laatst per 1 augustus 1973 worden aangesteld voor elk van de volgende vakken:

DOCENTEN

- **WISKUNDE** (Rotterdam)
- **AARDRIJKSKUNDE** (Rotterdam)
- **ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN** (Rotterdam)

Openheid voor een experimentele benadering, alsmede bereidheid tot het werken in teamverband en tot samenwerking met het wetenschappelijk onderwijs zijn uitgangspunt voor deze functie. Ervaring in het voorgezet onderwijs wordt als vanzelfsprekend beschouwd.

De salariëring ligt, afhankelijk van leeftijd en ervaring, tussen f 1.596 en f 3.384 per maand.

Sollicitaties met levensbeschrijving en referenties gaarne zo spoedig mogelijk aan de secretaris van het bestuur, dr. Henephof, Linnaeuslaan 26, Voorhout. Inlichtingen desgewenst bij de hoofddirecteur, drs. J. C. Roos, tel. 01761 - 7513.

LH LANDBOUWHOGESCHOOL WAGENINGEN

De afdeling Industriële Bedrijfskunde zoekt

EEN MEDEWERKER

voor het vak Bedrijfseconomie.

Hoofdtak van deze medewerker: Onderwijs in het vak bedrijfseconomie in de propaedeutische.

Overige taken:

Bijdragen tot het onderwijs aan kandidaats- en ingenieursstudenten, bedrijfseconomisch onderzoek en het begeleiden van stages.

De werkzaamheden en contacten van de afdeling Industriële Bedrijfskunde betreffen niet-agrarische sectoren als industrie, handel en overheid.

De afdeling is interdisciplinair van samenstelling en bestaat uit een klein aantal personen.

Gezocht wordt een medewerker die 3-5 jaar ervaring heeft op bovenomschreven gebied bij overheid of industrie. Enige vertrouwdheid met de agrarische problematiek strekt tot aanbeveling.

Schriftelijke sollicitaties onder nr. 72-115 te richten aan Prof. Drs. A. A. Kampfraath, de Hoogleraar-Beheerder van bovengenoemde afdeling van de Landbouwhogeschool, Gen. Foulkesweg 55 te Wageningen.